

Рецензия

от доц. д-р Мария Енчева Мутафова, преподавател в Югозападен университет „Неофит Рилски“- Благоевград, Философски факултет, катедра „Психология“ на дисертационен труд на тема: “Мотивационни фактори, влияещи върху обучението на майчин език на българите в Република Сърбия“ на Ивана Младенов-Бочева, докторант от редовна форма на обучение към катедра „Социална, организационна, клинична и педагогическа психология“ към Философски факултет към Софийски Университет „Свети Климент Охридски“- гр. София.

Представен е актуален и практически значим дисертационен труд. Обемът на дисертационния труд е 255 страници (от които 239 страници основен текст, останалите съдържат библиография и приложения). Дисертационният труд съдържа: увод, 5 глави, обобщения на резултатите, изводи и препоръки към социално-образователната практика, приноси, литература и приложения. Включени са 17 таблици и 39 фигури. Литературата включва 77 литературни и интернет-източници, от които 59 заглавия- на кирилица (34 заглавия на български език; 5 заглавия на руски език; 20 заглавия на сръбски език) и 18 заглавия- на латиница (на английски език). В края на дисертацията има 2 приложения (въпросници и таблици с данни).

Теоретични постановки и данни от психологични изследвания на видни автори са представени в първа, втора и трета глава.

Прави добро впечатление избирателната способност на докторанта, особено в трета глава, в която са представени теоретични постановки на критическо-психологическата парадигма и терминологични уточнения на свързаната с проблема за обучението на майчин език етническа проблематика. Разгледани са необходими условия, за позитивна етническа идентичност. Очертани са етапи на развитието на етническата идентичност в детско-юношеска възраст. Проучени са възможности за възпроизводство на етническа идентичност при деца от малцинствени групи и в частност при учениците, обучаващи се на майчин български език. Представени са теоретични постановки на педагогическата психология и дефиниции на: двуезичие, майчин език, диглосия, езикова интерференция и класификация на двуезичното обучение. Разгледани са възможностите за осъществяване на ефективна комуникация на учителя на майчин български език в двуезична образователна среда в контекста на съвременни теории за учене и преподаване. Представени са теоретични и емпирични изследвания на мотивацията.

Четвърта глава съдържа изследователски дизайн на проведено емпирично изследване на мотивационните фактори, влияещи на обучението на 14-19 годишни ученици в двуезична образователна среда, анализ на резултатите, изводи и препоръки.

Пета глава съдържа изследователски дизайн на проведено емпирично изследване на отношението към ученето 14-19 годишни ученици в двуезична образователна среда, анализ на резултатите, изводи и препоръки.

Използвани са подходящи методи на изследване и на основа на реализиран статистически анализ с програма SPSS са коректния анализ на резултатите и ценните изводи и препоръки в изследването с практическа насоченост.

Изводите от проведената научно-изследователска работа са:

Установява се, че в организацията на обучението по български език на учениците не се преподава законово предписаното учебно съдържание и учениците не усвояват базисни знания от българската история и култура. Липсват учебни програми и учебни помагала, системата от знания, норми, ценности на децата и юношите от българската общност, свързани с културата им, за формиране на позитивна етническа идентичност.

Ранното приобщаване на децата към доминиращата сръбска култура при образователно-възпитателната работа в детските градини се осъществява на сръбски език.

Учениците от Босилеград имат възможност да избират между обучение на български език или на сръбски език при постъпването им в училище, учениците се ограмотяват на двата езика и учебният предмет български език е застъпен с висок хорариум от часове. В основното училище в Димитровград всички ученици се обучават на сръбски език, докато българският език се изучава като избираем учебен предмет. Учениците от гимназията в Босилеград и Димитровград имат възможност за избор между двете образователни програми на български език или на сръбски език.

Обучението на книжовен български език на учениците е затруднено от липса на подходяща образована социална среда и не е осигурено с подходящи преведени учебници от сръбски на български език, които да съответстват на сръбските план и програма за държавните училища, по които се провежда обучението. Частичното възстановяване на обучението на учениците през учебната 2006/07 година се реализира без наличието на учебници на български език. Учениците през учебната 2016/17 година имат почти цялостна обезпеченост с учебници за основното образование, докато за средното образование са осигурени само 4 учебника за IX клас. Учениците имат голям и

устойчив интерес за избор обучение на български език, особено в гимназията в Димитровград.

Двуетичните учители при преподаването на български език превеждат учебния материал от сръбските учебници на български език.

Позволявам си, с оглед на спецификата на дисертационния труд да цитирам почти дословно някои от изводите и препоръките за социално-образователната практика (вместо „майчин език“ съм добавила, за да поясня „български“ и фразата се е променила на: „майчин български език“ в изводите):

„За ефективното преподаване на учебния материал и за постигане на високи резултати от обучението, от съществено значение са както езиковите компетенции и методическата подготовка на учителите, така и познаването на спецификата на културата, към която принадлежат учениците. Повечето учители са част от общността и този фактор оказва благоприятно влияние върху обучението на майчин български език, защото познават културните особености на своите ученици. В конкретната социално-образователна среда успехът на учителите от преподаването в обучението на майчин български език до голяма степен зависи от степента на тяхното владение на българския език. И при учителите, както и при повечето ученици двуетичието е неравномерно и то в полза на официалния език на държавата. Поради силното въздействие на сръбската езикова среда, повече натрупан опит в преподаването на сръбски език и поради влиянието на местния диалект, учителите също срещат езикови затруднения при преподаването в обучението на майчин български език. По-голямата част от учениците 70%, обучаващи се на майчин български език в двете гимназии категорично позитивно и 30% категорично негативно оценяват подготовката по български език на своите учители. При сравнение на езиковата подготовка за преподаване в двете програми за обучение, като цяло повечето ученици смятат, че учителите им имат равномерна подготовка по езиките. И по този въпрос, около 30% от всички ученици са на мнение, че учителите им по-добре преподават на сръбски език. Като цяло, учениците избягват да посочват преднина в уменията на учителите за преподаване в програмата на български език. Тези резултати са индикатор за необходимост от помощ на учителите за подобряване на езиковите им компетенции за преподаване на български език.

Резултатите от анкетното проучване показват, че за най-малката част от всички ученици, обучаващи се на майчин български език мотивационен фактор за избор на обучението е потребността от утвърждаване на етническата идентичност и това са предимно гимназисти от Босилеград, обучавани на майчин български език от началото на основното образование, но и насърчавани и подкрепяни от страна на родителите. За да може осъзнатият избор на обучението да съответства на заложените в него специфични и приоритетни спрямо другата

програма цели е необходимо значително по-рано при учениците от общността да бъдат полагани грижи.

Мотивационният фактор, който придобива най-голяма значимост за избора на обучението и е основна причина за засиления интерес в гимназията в Димитровград е неговата привлекателност във връзка с образователните предимства за продължаване на обучението в университетите в България. Преобладаващата част от учениците, свързват избора на обучението на майчин български език с перспективната насоченост по отношение на важните за тях образователните цели и този резултат е индикатор за стремеж на учениците към високи постижения. Мнозинството ученици имат и категорични положителни очаквания за образователните предимства, които им осигурява обучението във връзка с реализация на бъдещите цели, което означава, че учениците освен, че имат очаквания за успех, той за тях ще бъде и ценен. От гледна точка на атрибутивната теория, ценностите се разглеждат като „стабилни общи вярвания на фона на желаните цели“ и детерминират мотивационната насоченост на индивида към тяхното постигане (Янкулова, 2016) (с. 35 от автореферата на дисертационния труд на докторанта).

Следователно, този резултат има отношение към мотивацията на учениците за участие в програмата за обучение на български език, тяхната включеност и ангажираност по време на обучението и полагане на усилия с цел постигане на отлични резултати. Юношите ще бъдат мотивирани да полагат максимум усилия за придвижването към тази значима за тях цел, свързана с личностното и професионално развитие.

Включването на повечето ученици към обучението на майчин български език едва в гимназиалната степен, макар и да е от голяма полза за учениците, не е достатъчно условие за развитие на позитивна етническа идентичност и не съответства на заложените специфични цели на обучението. Недостатъчните грижи и ангажираност от страна на семействата за опазване на етническата идентичност, както и нейното последващо negliжиране в детските градини и училищата; както и съществуващите влошени условия на обучение- без наличие на възможност за приобщаване на учениците към българската история и култура оказват силно негативно влияние върху идентичността при повечето ученици. При някои ученици това се изразява в невъзможност за правилна идентификация със своя етнически произход, в съответствие с избраната от тях програма за обучение на майчин български език. При други ученици, макар и да се идентифицират като българи няма осъзната потребност за утвърждаване на идентичността чрез обучението на майчин български език. Формираният интерес към изучаване на българската история при повечето ученици не е свързан с напълно осъзнатото желание за утвърждаване на позитивна етническа идентичност, чрез избора на обучението за нейното опазване, а с натрупване на

познания във връзка с образователните изисквания за кандидатстването в университети.

13. За успеха и добрите постигнати резултати от обучението за по-добро овладяване на майчиния български език при учениците, които се потапят в програмата на фона на слабата си предишна подготовка, свидетелстват получените данни от гимназистите от Димитровград при които в края на гимназиалното обучение има усещане за приблизително изравняване на познанията по двата езика, независимо, че сръбският остава с малка преднина. При мнозинството от тази група ученици в началото на гимназиалното обучение, ученето и самоподготовката по-гладко протича на сръбски език, а за повечето ученици в края на гимназиалното обучение е по-лесно да учат на български език.

14. Резултати от анкетното проучване показват, че гимназистите, които са с българско етническо самоопределение имат по-силен интерес към изучаването на българската история, опознаването на културата и контакт с връстници от България, като имат и формирано по-положително отношение към българския език и са склонни по-високо да оценяват степента му на владеене в сравнение с учениците, които се идентифицират с групата на мнозинството.

15. Получените резултати от анкетното проучване показват, че огромното мнозинство от учениците, обучаващи се на майчин български език проявяват интерес към българската култура и история и най-важният източник за информация за тях е училището. Това извежда на преден план обучението на майчин език като доминантен фактор за формирането етническа идентичност.

16. Въз основа на резултатите от анкетното проучване на свързаната група ученици, обучаващи се на сръбски език в двете гимназии, също дават основание да бъдат направени полезни изводи за мотивациите за избора на обучението на майчин български език. Резултатите от свързаното допълнително анкетно проучване показват, че понастоящем в гимназията в Босилеград 24 ученици (от общо 150), обучаващи се на сръбски език, на определен етап от своето училищно образование са обучавани в програмата за обучение на майчин български език. Посочените от част от учениците причини за преместване са независещи от тях и основно са свързани с невъзможността за осигуряване на безпроблемни условия за протичане на обучението, което в случая е силен демотивиращ фактор за избора му.

17. Независимо, че са избрали да се обучават на сръбски език, по-голямата част от гимназистите имат категоричното намерение за продължаване на обучението в българските университети. При тях осъзнатата подбуда за избор на обучението е направената преценка за получаване на по-качествено обучение. Доминиращият дял от тази група ученици цени образователните предимства на обучението на майчин български език в подготовката за българските университети. От друга страна е установено, че към края на гимназиалното

обучение се увеличава броя на учениците, обучаващи се на сръбски език, които оценяват отрицателно образователните предимства, които им е осигурила избраната от тях програма съобразно тяхните образователни цели, които за учениците са окончателно направените избори за кандидатстване в българските университети. Изравняването на условията за обучение в двете програми би повишило интереса към обучението на майчин български език.

18. Оценъчният компонент на нагласите на учениците, обучаващи се на сръбски език по отношение на езиковата подготовка на учителите са приблизително разделени между мненията за еднакво преподаване на двата езика и мненията за превес на преподаването на сръбски език. При приблизително половината ученици, които оценяват по-високо уменията на учителите за преподаване на сръбски език и им придават категорична значимост, при тях този фактор придобива значимост върху избора между двете програми за обучение.

19. Изводът, на основа на получените резултати от анкетното проучване на учениците от двете гимназии е, че в конкретните условия възприетото по-добро владение на единия от езиците е свързано с участието в програмата за обучение – съответно на сръбски или български език, при които един от езиците е силно застъпен и се използва като основно средство за преподаване и учене и в по-малка степен е повлияно от хорариума на часовете в езиковото обучение. В подкрепа на този извод са и получените резултати за езиковите компетенции на учениците, обучаващи се на сръбски език в двете гимназии, при които двуезичието е развито в полза на официалния език на държавата т.е. водещ и доминантен е езикът в процеса на обучението, независимо, че учениците от Босилеград усилено и с висок хорариум часове са изучавали български език в основното училище. Резултатите на учениците, обучаващи се на майчин български език в гимназията в Босилеград, от които по-голямата част са обучавани на майчин български език и в основното училище, знанията и постиженията им по български език са по-високи, отколкото по сръбски език.

20. Резултатите от изследването на особеностите в отношението на учениците към ученето показват, че въпреки обективните трудности, учениците-обучаващи се на майчин български език са се адаптирали и по-успешно се реализират в съществуващите образователни реалности, сравнени с тяхните съученици – обучаващи се на сръбски език.

21. Интересен е резултатът, че факторът, който оказва най-силно влияние при учениците, обучаващи се на майчин български език за определяне на ясни цели и задачи на обучението са прилаганите методи и подходи от учителите им. На основа на този резултат се стига до извода, че учителите могат да изпълняват важна роля за реализацията на приоритетната и специфична за обучението на майчин език цел – утвърждаване на етническата идентичност на учениците, чрез създаване на положително отношение и мотивация за придобиване на

компетенции по майчин български език и култура” (с.31-38 от автореферата на дисертационния труд на докторанта).

Формулирани са препоръки към социално-образователната практика относно възможностите за повишаване на ефективността на обучението по български език и стимулиране на избора за изучаването му от учениците, като съм цитирала някои ценни от тях:

“Да се използват законовите възможности за допълнение на учебните планове и програми с учебно съдържание от българската история и култура към задължителни учебни предмети (история, география, музика, изобразително изкуство) и свободно-избираеми учебни предмети (околен свят, вероучение).

Българската страна да помогне с включване на специалисти от българските университети за подбор и адаптиране на допълнителното учебно съдържание от историята и култура, след което да му бъде направен превод на сръбски език и от страна на Националния съвет на българите в Сърбия да бъде отправено предложение към компетентните сръбски институции за неговото одобрение и утвърждаване по установения в закона ред. Последващото включване на учебното съдържание към учебните програми и издаване на учебни помагала.

Осигуряване на подходящи за обучението на майчин език преводи на учебници от сръбски на български език за средното образование, като е необходимо да се предвидат по-дълги срокове и квалифицирани преводачи за осигуряване на високо качество на превода.

Приоритетно да се разработи подробна стратегия за въвеждане на обучение на майчин български език в детските градини и предучилищната подготовка.

С оглед засиления интерес за обучение на майчин език в гимназията в Димитровград, да се осигури достъп до обучение на майчин български език в свързаното основното училище в това населено място, както и повишаване на статута на учебния предмет български език в това училище.

Въвеждане на програма за обучение на майчин български език още от детските градини и предучилищната подготовка на децата.

Да се създаде система за обучение и допълнителна квалификация на двуезичните учители с цел повишаване на техните езикови компетенции, овладяване на специфичната терминология от предметната материя, както и съвременни методи на преподаване в условия на двуезична образователна среда.

Да се търсят възможности за организация на извънкласни форми на обучение за приобщаване на подрастващите от българската общност към културата на произхода.

Училището да формира у учениците ангажираност за опазване на своята етническа идентичност и чувство на гордост от своя етнически произход в Република Сърбия. Целенасочено трябва да се работи върху преодоляването на

затрудненията за правилна идентификация с етническия произход и спрямо избраната от тях програма за обучение на майчин български език у някои ученици, обучаващи се на майчин български език, което е следствие от загубата на част от българската етническа идентичност на семействата.

Да се прилагат формални и неформални методи за формиране на умения при учениците, живеещи в специфична монокултурна среда за общуване и съжителство с представители на други култури.

В конкретните сложни условия, училището придобива първостепенна значимост върху формирането на етническата идентичност при подрастващите.

Осъществяване на образователна интеракция между българското образование и обучението на майчин български език с цел повишаване на неговата ефективност.

Да се установят трайни и активни връзки с Националния съвет на българите в Сърбия и да му се осигури помощ от българска страна с цел пълноценно изпълняване на правомощията си в дейностите, свързани с обучението на майчин български език.

Резултатите от проведеното емпирично изследване на особеностите на отношението към ученето могат да послужат за вземане на допълнителни мерки от страна на училищата за повишаване на ефективността на образователния процес на майчин български език.

Изграждането и поддържането на позитивна етническа идентичност сред младото поколение от българската общност в Република Сърбия, до голяма степен зависи от преодоляването на проблемите, които стоят пред успешната реализация на образователните политики в сферата на училищното обучение, относно езика и културата на малцинството. Тази адекватна грижа може да бъде постигната единствено с обединени усилия на семейството, училището, етническата общност и в конкретния случай и от страна на компетентните институции от страна на двете държави” (с.38-39 от автореферата на дисертационния труд на докторанта).

Критичните ми бележки са относно техническото и стилистично прецизиране на дисертационния труд и не оспорват неговите достойнства.

Приемам формулираните приноси на дисертационния труд.

Дисертационният труд е с практическа насоченост. Авторефератът отразява съдържанието му. Създадени са необходимите публикации.

В дисертацията се наблюдава липса на плагиатство.

Подкрепям дисертационния труд, с оглед на безспорните му достойнства и в заключение, предлагам на уважаемото Научно жури, докторантът от редовна форма на обучение Ивана Младенов-Бочева да придобие образователната и научна степен „Доктор“ в Област на Висшето образование: 3. Социални,

стопански и правни науки, в Професионално направление: 3.2 Психология, в
Научна специалност: Педагогическа и възрастова психология.

Дата: 13.02. 2018 г.

Подпис:.....

(Доц. д-р Мария Мутафова)